

Artikelsamling om Projekt Børn i Retten

Tilbage i 2007 oprettedes ved de 3 Nordsjællandske retter (Hillerød, Helsingør og Lyngby) en forsøgsordning med det sigte at lave indledende retsmøder med en rådgivnings- og konfliktmæglingstilgang, hvor forældrenes problemer ansues ud fra primært psykologiske perspektiver og mindre ud fra juridiske. Dvs. at man ønskede at møde forældrene på deres "grund" og forstå deres konflikt som et mellem menneskeligt samspilsproblem, der ikke skulle ansues og afgøres efter præcedens ved retterne, men i stedet ses som en mulighed for at skabe et bedre samarbejde, som ville reducere konfliktniveauet i familien og derved gavne børnene.

I løbet af 2014 blev Projekt Børn i Retten formuleret. Formålet var dobbelt. Dels skulle forsøgsordningen evalueres, dels skulle der etableres et udvidet projekt, hvor et mindre antal familier fik et udvidet tilbud om undervisning, rådgivning og konfliktmægling.

Nærværende artikelsamling udspringer af tanker, som er formuleret igennem en del år blandt dommere og børnesagkyndige ved retterne i Nordsjælland. Artiklerne er skrevet af de involverede, som alle har deltaget i projektet på hver deres måde. Hver artikel behandler delelementer (nedslag) af et større hele og er som sådan ikke fyldestgørende eller totalt dækkende for projektet, men skal ses som et forsøg på at videreformidle nogle af de vigtigste erfaringer vi har gjort os, i håbet om at andre kan drage nytte heraf.

Videregivelse af erfaringer fra Projekt Børn i Retten

Som afslutning på projekt Børn i Retten udfærdiges et antal artikler indeholdende overvejelser omkring erfaringer og problemstillinger som er opsamlet i løbet af projektperioden. Der vil desuden blive inddraget materiale, der er fremkommet fra den forskning, der er sket i løbet af projektperioden.

Artiklerne er skrevet af de børnesagkyndige psykologer der har deltaget i projektet: Jane Bækgaard, Pernille Scharff, Bibi Wegler, Michael Nørhave, Ruben Elgaard & Michael Storm

Indholdsfortegnelse

1. Baggrunden for projektet	Side 3
a. Forligsbestræbelser – et historisk og metodisk perspektiv	
b. Rammernes betydning for familierne og for processen.	
2. Forudsætninger, metoder og erfaringer fra projektet	Side 9
a. Børns deltagelse og oplevelse	
b. Børn har forskellige reaktioner og overlevelsesmåder	
c. Ændringer af forældrenes forestillinger og rummelighed	
d. Barndomserfaringer spiller med i parforholdet	
e. Benægtelsesmekanismer	
f. Fra offertænkning til at tage ansvar	
g. Det vigtige, men også svære samarbejde	
h. At reparere relationer og genoprette håb og tillid	
i. Familiedagens betydning	
3. Børnenes inddragelse	Side 18
a. Børns tilknytning og deres særlige voksne	
b. Når børn i brudte familier møder Familieretshuset og familieretten	
c. Børnenes inddragelse i Projekt Børn i Retten	
4. Deltagernes forventninger/formål med at deltage	Side 23
a. De professionelles forventninger	
b. Forældrenes forventninger	
c. Børnenes forventninger	
d. I hvilken grad kan de professionelles forventninger siges at være indfriet?	
5. Centrale temaer i projektet	side
6. Folder, "det gode liv" efter skilsmissen	side

1: Baggrunden for projektet:

Som nævnt i indledningen udspringer Projekt Børn i Retten af erfaringer fra **"Den nordsjællandske Model"**, som siden 2007 har været praktiseret ved retterne i Nordsjælland (Helsingør, Hillerød og Lyngby).

I Den nordsjællandske Model kommer skilsmisseforældre, der går i retten i forbindelse med uenighed om forældremyndighed og/eller bopæl for deres fælles børn, til et forberedende retsmøde inden en hovedforhandling.

I det forberedende møde deltager en børnesagkyndig, som fører en dialog med forældrene med henblik på at nå frem til et forlig imellem dem, således at en hovedforhandling med efterfølgende domsafsigelse ikke bliver nødvendig. Hovedtanken bag dette er, at forældre i de fleste tilfælde vil være mere parate til et fortsat konstruktivt samarbejde, når de selv bliver enige og finder frem til en løsning på uenighederne samt frivilligt laver en aftale, i modsætning til traditionelle sagsforløb, hvor en dom afgør konflikten og måske skaber en vinder og en taber i sagen. Derved spares også ressourcer til alle mødedeltagere - forældrene, deres respektive advokater og en dommer.

Erfaringerne fra de forberedende møder er generelt meget positive. Således viste det sig ved den første evaluering, at der blev indgået forlig i ca. halvdelen af sagerne i retten på trods af den relative korte tid (2 timer), som var afsat til de forberedende retsmøder.

Efter revisionen af Forældreansvarsloven i 2017 anvendes modellen nu på landsplan som én af flere mulige, nu benævnt "model A"

Dommere og børnesagkyndige ved de nordsjællandske retter havde med udgangspunkt i disse erfaringer igennem lang tid drøftet en udvidelse af modellen. Dette førte i 2014 til en projektbeskrivelse og en ansøgning til Egmont Fonden, **Bilag 1**, Senerne fik projektet sit nuværende navn **"Projekt Børn i Retten"**.

Tanken bag projektet var, at familierne kunne få tilbudt et udvidet mæglings- og rådgivningsforløb til hele familien, som foregik uden for rettens fysiske rammer og med to børnesagkyndige, som kunne føre samtaler med forældre og børn sammen og hver for sig. Forløbet skulle strække sig over 3-4 møder. Disse bliver herunder benævnt **familiesamtaler**. Projektet omfattede endvidere en mere undervisningspræget **familiedag** for de forældre og børn, der deltog i projektet.

Der blev planlagt en ret omfattende **ekstern evaluering** af projektet. Tanken var at foretage en sammenlignende vurdering af 1: en traditionel retssag, 2. Den nordsjællandske Model og 3: projektførelsbets udvidede tilbud. I projektbeskrivelsen bliver Den nordsjællandske Model derfor kaldt "pilotprojektet", mens den ny del, som denne skrivelse omhandler – familiesamtalerne og familiedagen - bliver benævnt "den udvidede model".

a. Forligsbestræbelser – et historisk og metodisk perspektiv

Det traditionelle afgørelsessystem: Når forældre, der ikke er i parforhold, står i en konflikt om deres børn, som de ikke selv kan håndtere, kan de opsøge forskellige former for hjælp og støtte i privat eller offentligt regi.

Indtil årtusindeskiftet har det offentlige – primært statsamtterne og retterne altovervejende tilbudt at skære igennem konflikten med en afgørelse. En afgørelse kan handle om faderskabet, bopælen – siden 2007 forældremyndigheden og bopælen, arven og omfanget af samværet med den anden forælder, størrelsen af børnepengene, samt fordelingen af opgaverne og udgifterne ved transport til og fra samvær.

Det siger sig selv, at der ofte har været en afgrund imellem disse værktøjers rækkevidde og børnenes og forældrenes problematikker, der eksempelvis kan omfatte vanskeligheder i kommunikationen, vold og overgreb eller frygt herfor, økonomisk uføre, uovervindelige forskelle i livsform eller religion, trusler om bortførelse, samt ikke mindst børnenes tegn på mistro og de voksnes forskellige tolkning af disse.

En effekt af dette er, at problemer og konflikter er blevet "oversat" til de dimensioner, som det offentlige har kunnet håndtere efter deisen "når man kun har en hammer, ligner alle problemer søm".

Et par eksempler: Svaret på et højt konfliktniveau har typisk været mindre eller intet samvær, mere detaljerede bestemmelser om samværets længde og placering, transport og kommunikation.

Ligeledes har det offentliges eneste instrument til at skære igennem de økonomiske udfordringer ved skilsmissem og fordelingen af de økonomiske byrder ved forældreskabet været fastsættelse af ægtefælle- og børnebidrag, hvis størrelse indtil 2007 primært afhang af samværsforældrens indtægt. Det har været tydeligt, at barnets bopæl har haft stor betydning for hver af forældrenes økonomiske muligheder, men dette har ikke været tillagt nogen formel vægt. Først fra 2007 opstod mulighederne for at lave økonomiske afgørelser, der delvist tog hensyn til de familier, hvor børnene levede i ligestillingsordninger.

En anden effekt er, at forældrene er blevet opmuntret i deres konfliktadfærd. Dette var særligt tydeligt inden Forældreansvarsloven af 2007, hvor der ikke kunne idømmes fælles forældremyndighed, men tendensen ses stadig. Statsforvaltninger og retter kan blive opfattet og reelt brugt som brikker i konflikten – magtfulde allierede eller uforvarende og forførte redskaber i "fjendens" spil. Ved en afgørelse/dom vil mindst en af parterne ofte føle sig krænket, overhørt og dæmoniseret, hvilket kan føre til, at afgørelsessystemet bliver brugt til at igangsætte ny konflikter.

Der har naturligvis altid inden for afgørelsessystemernes rammer også været fokus på muligheden for at forlige parterne, bl.a. fordi en aftale kan reducere konfliktniveauet og fordi en bindende aftale kan være langt mere fleksibel og skræddersyet end en afgørelse eller dom. Der har utvivlsomt udviklet sig mere eller mindre formaliserede procedurer, f.eks. i form af en tilkendegivelse fra dommeren eller "agterskrivelser". Når parterne har fået et vink med en vognstang om, hvordan en afgørelse eller dom kan falde ud – f.eks. med baggrund i retspraksis - kan der være skabt et grundlag for at indgå en aftale.

Anvendelsen af systematiske forligsmetoder: Siden årtusindskiftet og navnlig siden 2007 har såvel retter som statsamter/statsforvaltninger på forskellig vis forsøgt at udvikle metoder, der i højere grad har imødekommet kompleksiteten af forældrenes problemer, og samtidigt har lagt op til, at de selv skulle være ansvarlige for deres konflikt. Eksempler på dette er statsforvaltningernes børnesagkyndige rådgivning, tværfaglige møder eller konfliktmægling, samt retssystemets rets mægling eller Den nordsjællandske Model.

Nogle af disse metoder har arbejdet med at trække forligsbestræbelserne helt ud af afgørelsessystemet for at skabe de bedst muligheder for, at forældrene kunne slippe presset herfra og i stedet tænke kreativt og empatisk sammen. Det er f.eks. tilfældet i statsamternes stort anlagte konfliktmæglingsprojekt, som startede omkring årtusindskiftet, men siden er blevet et meget lidt fremtrædende del af det samlede tilbud.

Andre modeller har arbejdet med at styrke forligsbestræbelserne i en proces, der er tættere knyttet til afgørelsessystemet og dermed systematisk spille på dobbeltheden imellem forlig og afgørelse. Eksempler på dette er statsforvaltningernes tværfaglige møder og Den nordsjællandske Model. Det er disse modeller, der alt andet lige hidtil har vist sig mest levedygtige.

Den nordsjællandske Model: I Den nordsjællandske Model er rammen som tidligere nævnt et indledende retsmøde med deltagelse af en børnesagkyndig. Mødet er først og fremmest dedikeret til forligsbestræbelserne. Her bliver sagen belyst, og mulighederne for forlig bliver undersøgt. Den børnesagkyndige spiller typisk en meget aktiv rolle, og anvender metoder fra børnesagkyndig rådgivning og konfliktmægling. En af den børnesagkyndiges opgaver er at sikre, at barnets perspektiv og behov forbliver i centrum af forligs bestræbelserne. Herudover er det den børnesagkyndiges opgave at tilrettelægge samtalen ud fra ønsket om at berede vejen for et forlig. Der vil ofte være fokus på, at hver af forældrene får lejlighed til at tale relativt bredt og følelsesbetonet om de begivenheder, der har ført til sagen, herunder de svære følelser overfor modparten, og de faktorer, som står i vejen for tilstrækkeligt tillidsfuldt samarbejde.

Men i øvrigt er rammerne om retsmødet i det store og hele uforandrede. Dommeren og advokaterne er til stede. Det er en kendt forudsætning, at forløbet kan overgå til en hovedforhandling, der som udgangspunkt vil ledes af den samme dommer og med deltagelse af de samme advokater. Parterne og advokaterne er således fuldstændig klar over, at det indledende retsmøde kan medvirke til at forme dommerens indtryk af problemstillingen, og dermed påvirke udfaldet af en evt. dom. Efter Forældreansvarslovens indførelse er det endvidere blevet magtpåliggende for forældrene at demonstrere samarbejdsvilje overfor den anden part, da det er et af kriterierne for f.eks. en bopælsdom.

I løbet af mødet bliver der holdt en eller flere pauser, hvor parterne kan drøfte forskellige forligsmuligheder med deres advokater. Ofte vil der inden pausen være afgivet mere eller mindre tydelige tilkendegivelser fra dommeren og/eller den børnesagkyndige, som en strømpil om, hvordan en dom kunne se ud. En vigtig rolle for advokaterne bliver herefter at forholde hver af forældrene de juridiske realiteter og dermed bane vejen for et forlig, som kan være en mindre ugunstig situation end en dom, som går forælderen imod.

Den Nordsjællandske Model befinder sig i den forstand i en mellemposition imellem det traditionelle afgørelsessystem og mere rendyrkede forligsmetoder. Især i de første år efter lanceringen gav det anledning til kritik fra advokater, som mente, at deres klienters retssikkerhed var truet af uklarhederne i den dobbelte kontekst. Disse røster er stort set forstummet. Imidlertid skal man ikke være blind for den betydelige disciplinerende effekt af formen. Det medvirker uden tvivl til en høj forligsrate, men rummer samtidig risikoen for forlig, der ikke bunder i en reel enighed.

I Den nordsjællandske Model såvel som i den traditionelle retssag kan det være nødvendigt at oplyse sagen. En af de mest benyttede metoder var og er en samtale med barnet. I Den nordsjællandske Model afholdes samtalen altid af dommeren sammen med en børnesagkyndig. Man må formode, at den børnesagkyndige sammen med dommeren i de fleste tilfælde vil være i stand til at opnå en bedre kontakt med barnet, end dommeren alene. Men i øvrigt er rammerne om børnesamtalen uændrede.

Som børnesagkyndig i Den nordsjællandske Model kan man nogle gange blive forbavset over, hvordan konflikter, som hverken forældrene selv eller statsforvaltningen kunne løse, bliver bilagt i løbet af et møde på et par timer. I værste fald kan man begynde at få lidt for høje tanker om sine egne evner. Når det nogle gange er sket, at de samme parter dukker op i retten igen efter kort tid, kan man imidlertid få indtryk af, at den nyvundne enighed ikke altid stikker så dybt.

Familiesamtalerne i Projekt Børn i Retten: I projekt Børn i Retten er forligsbestræbelserne derimod taget helt ud af rettens regi. Møderne ledes af 2 børnesagkyndige. Dommere og advokater deltager ikke. Der er mulighed for typisk 2-3 møder, hvor fokus udelukkende er rådgivning og forligsbestræbelser. Hvis sagen ikke forliges i løbet af familiesamtalerne, vil ingen af de børnesagkyndige fra forløbet deltage i rettens efterfølgende behandling af sagen. Ej heller vil der tilgå retten oplysninger om forløbet.

Selv om de anvendte værktøjer i Den nordsjællandske Model og Projekt Børn i Rettens familiesamtaler er omtrent de samme, vil processen blive meget forskellig pga. konteksten. Den disciplinerende effekt i Den udvidede Model er næsten ikkeeksisterendes. Der kan åbnes for flere svære problematikker. Det er tydeligt, at parterne agerer mere umiddelbart og følelsesbetonet, og nogle gange også mere primitivt uden deres advokaters tilstedeværelse. Muligheden for at afholde flere møder bevirker, at der kan bruges mere tid på at få følelserne frem. Yderligere skabes muligheden for at aftale prøveordninger for samvær og kommunikation, som kan evalueres på det efterfølgende møde.

b. Rammernes betydning for familierne og for processen

Vi børnesagkyndige psykologer, der har afholdt familiesamtalerne i Projekt Børn i Retten har ikke kun set os som værdineutrale proceskonsulenter, men i lige så høj grad som børnesagkyndige med en forpligtelse til at holde forældrene fast på deres fælles ansvar og påpege konsekvenserne af deres handlemåder for deres børn. I den forstand har metoden ofte været mere evaluerende end faciliterende (jvf, Riskin, se f.eks. Vindeløv, 2004, s. 254ff). Vi har samtidigt søgt at fastholde en balance imellem forældrene ved så vidt muligt at anerkende det følelsesmæssige rationale bag deres udsagn og undgået at blive "kampdommere", skønt det ikke altid har været let.

Nogle gange har vi brugt vores kendskab til retssystemet til at markere vores vurdering af, hvordan alternativet til et forlig - en dom - kunne falde ud. Dette har naturligvis ikke haft den samme vægt som en tilkendegivelse fra dommeren.

Projektet har givet mulighed for at inddrage børnene på en mere direkte måde end i retssystemet. Den første familiesamtale er oftest foregået alene med de voksne. Herefter har de børnesagkyndige oftest forsøge at invitere børnene med til det næste møde, hvis man har skønnet, at de har haft alderen og modenheden hertil, typisk fra skolestart og op.

I nogle sager har de børnesagkyndige delt sig, således, at den ene har talt med børnene alene, den anden med forældrene alene. I andre tilfælde har børnene været en fuldt integreret del af mødet, og har fået til opgave at bevidne deres oplevelser som skilsmissebørn, enten direkte igennem deres udtalelser eller igennem deres blotte tilstedeværelse. I de tilfælde, hvor børnene har været alene med den ene børnesagkyndige, er mødet altid endt med, at børnene og de voksne er blevet genforenet, og der er blevet foretaget en tilbagemelding fra samtalen med børnene mens børnene har været til stede. Det er på forhånd aftalt, hvad den børnesagkyndige må fortælle om, og i hvilken form.

Det er i øvrigt den samme metode, der er anvendt til familiedagene med den forskel, at børnenes udsagn har været mere anonymiserede, da de har arbejdet i en separat gruppe væk fra forældrene, og de børnesagkyndige har formidlet børnenes udsagn i generelle vendinger

Forældrenes modstand imod at inddrage børnene har været markant. De gange, hvor det alligevel er lykkedes, har effekten på samtaleklimaet været betydelig. Forældrene har gennemgående lyttet til børnene, og disse er efter et stykke tid oftest blevet mere fri til at sige deres mening direkte til forældrene.

I afsnittet "Inddragelse af børnene" herunder perspektiveres emnet yderligere.

Et af ønskerne med projektet har været at undersøge, om der kom mere holdbare løsninger, et bedre samarbejdsklima og mere fælles fokus på børnenes tarv ud af forløbet. Pga. problemer med evalueringsprocessen, foreligger der kun få systematiserede oplysninger om dette.

Vi har imidlertid et klart indtryk af, at vi meget direkte har oplevet de problematikker, der har været i spil imellem forældrene. Forældrene har meget følelsesladet og uden omsvøb fortalt om deres mistro, frustration og bekymring overfor hinanden som forældre. Nogle af disse ting er tillige blevet ud-ageret i samtalerne i form af f.eks. råberi, beskyldninger imod de børnesagkyndige eller trusler om at forlade mødet. I de tilfælde, hvor det er lykkedes at opretholde formen, har det ofte ført til et mere afslappet og konstruktivt arbejdsklima, fordi begge forældre har fået luft og har følt sig lyttet til, samtidig med, at de i bedste fald har oplevet, at modpartens oplevelser ikke lyder helt så forrykte, som de hidtil har opfattet dem.

I andre tilfælde har det vist sig meget svært eller umuligt at skabe et arbejdsklima inden for rammerne af familiesamtalerne. Muligvis skyldes dette, at de mindre disciplinerende rammer og invitationen til at fortælle mere uformidlet om sine oplevelser for nogle mennesker bliver en invitation til regression, som appellerer for meget til deres

dominerende personlige funktionsmåde eller den specielle relation, der i årenes løb før og efter bruddet/skilsmissem har udviklet sig imellem parterne. Det virker, som om familiesamtalerne i værste fald er blevet en direkte genopførelse af parternes konfliktmønstre – oplysende for de børnesagkyndige, men lidet udviklende for forældrene, da en udvikling kræver, at de med støtte fra de børnesagkyndige vil være parat til at forsøge at lempe deres vagtsomhed overfor hinanden.

Konflikters udvikling bliver ofte beskrevet som en trappe. På de øverste trin vil man opleve sig truet og reagere med de mest primitive dele af sin personlighed, præget af kamp eller flugt. Forsvarsmekanismen projektion vil ofte være dominerende i den forstand, at begge parter vil forstå konflikten som resultat af den anden parts fjendtlighed og umenneskelighed. Ens egne fjendtlige handlinger vil tilsvarende blive bagateliserede eller bortforklarede, f.eks. som nødvendigt selvforsvar. På de højeste trin af konfliktrampen er der udkrystalliseret nogle ret rigide gensidige fjendebilleder, og parternes egen offerhistorie er blevet en vigtig og højt skattet del af deres identitet. Det vil derfor forekomme forældrene at være både risikabelt og omkostningsfyldt at opgive deres positioner.

I de fleste familiesamtaler har det derfor været passende at arbejde mere evaluerende end faciliterende. Denne tilgang har som regel gjort det muligt at opretholde et frugtbart samarbejds-klima. I andre sager har det som nævnt vist sig, at børnenes deltagelse har bedret arbejdsklimaet. I atter andre sager har det været umuligt. Nogle gange har en eller begge parter opgivet deltagelsen og gået tilbage til retssystemet for en afgørelse. Andre gange har vi børnesagkyndige afbrudt forløbet. Set i bakspejlet skulle vi nok have gjort det lidt oftere.

2. Forudsætninger, metoder og erfaringer fra projektet

Et overordnet mål med projektet har været at få **børnene og deres behov** mest muligt i centrum.

Et andet mål har været at **forældrenes konflikt mindskes**. Metoderne har vi hentet fra børnesagkyndig rådgivning og konfliktmægling. Men da vi samtidig er psykologer med en primært psykodynamisk baggrund, har det naturligvis påvirket, hvad vi har tænkt om forløbet.

a. Børns deltagelse og oplevelser.

Kan de ikke bare blive gode venner? Ja, bare det var så let for forældre at være gode venner, hvilket ofte er skilsmissebørns højeste ønske. Vi har hørt det samme ønske igen og igen fra børnene, gennem hele projektforsøget. Forældre, der både har ønsker om og et ansvar for at beskytte deres børn, kan alligevel efter et brud og skilsmisse komme til at belaste og bekymre deres børn mere end de aner.

Ethvert barn har et **grundlæggende behov** for, at de nærmeste voksne er nærværende, anerkendende og empatiske. At de voksne er indstillet på at beskytte og anstrenge sig for at tolke dets signaler og at de tilsidesætter deres egne behov.

Når skilsmisseforældre er i konflikt, retter de ofte **beskyldninger** imod hinanden. Det er ofte disse gensidige beskyldninger, der kommer til at fylde meget i sager i familieretshuse og retten. Hver af forældrene ser sig som barnets talerør, men kan nogle gange pga. de voldsomme følelser imellem de voksne have svært ved at se den anden parts betydning for barnet.

Børn i skilsmissec familier har **et behov for, at forældrene kan samarbejde**. Det er overordentligt vigtigt for såvel behandlere som forældre at forstå, hvor essentielt dette behov er.

Noget af det vigtigste forældre kan give deres børn, er at **værdsætte den anden forælder**. Børn kan opleve det, som det er en del af dem selv, der tages afstand fra, da de ved, at de ligner begge deres forældre. De udvikler bl.a. deres identitet ud fra deres indre billeder af begge forældre, forældrenes syn på dem, men også ud fra forældrenes syn på hinanden.

Børn kan trives med mange forskellige værdisæt, regler og rutiner, men **det er svært for børn at trives, hvis de voksne ikke tilsammen formår at skabe en tydelig ramme om deres liv**. Børn har behov for at blive mødt med positive forventninger til deres kunnen og gøren, som er klare og i overensstemmelse med, hvad de magter. Når dele af deres liv er belastende og udfordrende, er der behov for en forældre relation, som giver mulighed for et trygt holdepunkt. Børn trives gennemgående dårligt med pludselige og uforudsete skift og forandringer. De har et behov for at føle sig som en vigtig del af et fællesskab sammen med voksne. Derfor er det et stort svigt af børnene, når de voksne ikke kan samarbejde om barnet og skabe en fælles positiv stemning, eller når de voksne ligger i åben krig med hinanden.

b. Børn har forskellige reaktioner og overlevelseshemåder

Ud fra samtaler med børn, forældre og ved familiesamtaler ses **meget forskellige reaktioner** hos børn, når forældre efter samlivsophør ikke er gode venner og har svært ved at samarbejde. På trods af, at forældrenes højeste ønske er at beskytte børnene, viser realiteterne ofte, at dette ikke lykkes for dem.

Børn sanser mere end forældre oftest tror. Børnene bliver næsten altid **inddraget i forældres konflikter**. Hvis de voksne ikke tager ansvaret for stemningen, er børn "eksperter" i at tage ansvar ved at påtage sig skyld, forsøge at reparere, tie, aflede eller i sidste ende at opgive både troen på dem selv og deres forældre. Et eksempel herpå er, når børn ikke tillader sig selv at give mere udtryk for gode oplevelser med den anden, end de fornemmer forældrene kan acceptere.

Det **påvirker børnenes hele personlighedsudvikling negativt**, når de voksne ikke kan samarbejde. Børnene vil i loyalitet ofte tilpasse sig de mennesker, de elsker, og som er vigtige for dem.

Børn udvikler forskellige **strategier** for at kunne være i forældrenes spændings- og konfliktfelter.

- Nogle børn påtager sig en slags **mæglerrolle** mellem forældrene, nogle føler sig nødsaget til at tage parti for den ene forældre, ofte den de oplever som svagest, nogle lukker sig inde i sig selv og kan opgive, hvor andre kan blive vrede og reagere mere udadtil.
- Andre børn kan påtage sig ansvar og voksenroller. De kan nærmest **gå "på line"** for at passe på forældrene og være bange for at øge deres konflikter og at gøre forældrene kede af det. Det kræver mange kræfter på at huske, hvad man ikke må sige videre af frygt for øgning af konflikterne. Nogle børn kan beskrive, at det kan føles som de er to forskellige personer, når de er hos hver af forældrene.
- Børn kan **føle sig ansvarlige** for forældres humør og tilstande eller **skyldige** over skilsmisken eller andet. Nogle børn kan drukne i ansvarlighed og trættes, så de har ringe overskud til at agere og leve frit i de miljøer og relationer, de er i. Ved en samtale spørges en 10-årig dreng om, hvad der kan bekymre ham i dagligdagen. Han svarer: "At min mor og far ikke bliver gode venner, så de kan være sammen til min konfirmation". En 11-årig pige, hvor moderen havde fundet en ny partner, fortalte, at hun havde dårlig samvittighed over, at hun tit havde hygget sig i forældrenes seng og ligget mellem dem. Det havde været så hyggeligt, men hun havde efterfølgende tænkt, om det var derfor, mor og far var blevet skilt. Om det var hendes skyld, at mor havde fundet en anden.
- For nogle børn kan forældrenes spændinger, konflikter og uvenskab blive så belastende for barnet, at det føler sig nødsaget til klart at **udtrykke, at de ikke ønsker at se den anden forælder**. Det er i de fleste tilfælde ikke fordi de ikke elsker og ønsker at se denne forældre, men fordi det er blevet så belastende, at de ikke magter at leve i spændingsfeltet længere.
- Nogle børn kan opleve sig som **sendebud** mellem forældre. De bruger energi på at huske, hvad de skal sige til den anden forælder. Børn giver udtryk for stor belastning ved at have denne budbringerfunktion og belastes ofte af skyld i denne situation.

Børn kan også have en kombination af de beskrevne reaktioner, men har oftest et bestemt reaktionsmønster, der er mest fremtrædende. Kendetegnende er, at børn bruger mange kræfter på at "hjælpe" forældrene" så godt de kan. **Deres opmærksomhed og energi bliver fokuseret udenfor dem selv.** Deres egne behov og ønsker træder i baggrunden og bliver mindre betydningsfulde. Børn ofrer let sig selv, for at hjælpe deres forældre. Det sker på bekostning af at kunne mærke egne følelser og behov.

Adspurgt om råd til sine forældre, siger en 13-årig pige: "De skal stoppe deres krig om mig med, at det er den andens skyld, jeg er så træt og ked af det".

Vi har gennem projektet erfaret, **hvor svært det kan være for børn at tale med deres forældre om det vanskelige**, da de oplever, at det vanskelige jo ofte er forældrene selv. Børnene giver gang på gang udtryk for, hvor svært det er, når forældre kritiserer og taler dårligt om hinanden.

Børns reaktionsmønstre og belastninger bekræfter, at **forældre ikke kan udskyde et bedre samarbejde til engang i fremtiden.** Barnet lever i det her og nu og belastes. Alle forældre ønsker at støtte deres barn bedst muligt gennem skilsmissem, men egne uforsonlige følelser, vrede mod den anden forældre og stolthed, kan spærre for en mere hensigtsmæssig adfærd.

Det kan være svært for forældre at se deres børn lide. En forudsætning for at kunne hjælpe barnet gennem smerten er, at **de voksne selv kan bære deres egen smerte.**

c. Ændring af forældrenes forestillinger og rummelighed

Forældre, der har elsket hinanden, kan udvikle en relation, hvor deres tænke- tale- og handlemåder kan blive **til skade for både deres børn, dem selv og andre nære personer.** Hvordan kan det gå til at udvikle mønstre, hvor forældre kan fortrænge det bedste og få det værste frem i sig selv og den anden?

d. Barndomserfaringer spiller med i parforholdet

For at forstå nogle af årsagerne til konflikter, er det relevant at medtænke forældrenes egne **barndomserfaringer.** Vi er alle formet af vores barndoms oplevelser med relationerne til de vigtige voksne, vi var afhængige af. Den tidlige følelsesmæssige kontakt og **tilknytning** til forældre og nærtstående omsorgspersoner påvirker vores evne til at indgå i relationer livet igennem. En utryk tilknytning kan ødelægge den grundlæggende tillid til sig selv og andre, ligesom det kan påvirke evnen til både at forstå og til at kunne regulere sig, både i forhold til sig selv og andre. Erfaringer med vores tidligste tilknytning har lejret sig som handlings-, følelses- og tankebaner i os. Vi er ubevidste om baggrunden, og dermed bliver oplevelserne styrende, uden at vi registrerer det.

Alle har følelsesmæssige og smertefulde erfaringer fra opvæksten som har formet dem og indvirker på, hvordan de indgår i relationer i voksenlivet. Belastninger og traumer i barndommen har gjort, at vi alle har bygget et større eller mindre **beskyttelseslag** op, forsvarsmekanismer, for at mestre situationer, når noget blev for ubehageligt og overvældende.

Mennesker har derfor et kompleks af **blandede følelser** i tætte relationer. Det kan være i form af en frygt for på den ene side at blive dømt af andre, at føle sig forkert eller uelsket, og på den anden side at blive amputeret, omklamret og følelsesmæssigt "tilintetgjort". Det bidrager i yderligheder til, at nogle kan kæmpe for at føle sig accepteret og tilpasser sig ud over, hvad der er godt for både dem selv og andre, andre kan sky tætte relationer.

De mest almindelige **følelsesmæssige sår og sårbarheder** er frygten for afvisning, at blive forladt, at føle sig ydmyget, etc., dvs. oplevelsen af at blive uretfærdigt behandlet. Følelser er subjektive og kan derfor være uforståelige overfor andre. Vi mennesker kan have svært ved at forstå, at andre ikke føler på samme måde som os. Vores historie og minder aktiverer ubevidst forskellige følelser og kropstilstande i os, uanset om situationen objektivt set er ens. En sætning, oplevelse eller episode, der kan virke uskyldig for den ene, kan udløse voldsomme reaktioner hos den anden. Erindringer og de tilknyttede følelser er ikke lineære, men de dukker op, når erindringer om svære ting - sorg, smerte, tab og andet - aktiveres.

Det er en vigtig, men mange gange livslang opgave at **rydde op** i disse erfaringer og tage de gode minder med os, og at lære af det der gik skævt og var svært. Forsøge at gøre det uden bebrejdelse, fortrydelse og bitterhed.

Hvad angår belastende barndomsoplevelser og traumer er det godt **at turde erkende** dem, at kunne være i smerten og derefter at arbejde på at give slip. Det, vi nægter at tage os af og undertrykker, kommer til at styre os på forskellige måder, der kan være uforståelige for både os selv og andre. Vi agerer og reagerer ud fra vores ubevidste og uløste problemer og mønstre, men vi kan gradvist øve os i at bringe dem frem i bevidstheden, hvorved de så vil aftage og have mindre magt i os.

e. Benægtelsesmekanismer

Det er skilsmisseforældres ansvar og arbejde, at bevæge sig fra et nedbrydende samarbejde til **et opbyggende og sundt samarbejde**. Forældre har ofte beskrevet deres motivation til at indgå i projektet som et ønske om at gøre det bedste for deres børn. Samtidig har det været svært for mange forældre at indse og erkende, at de i deres opfattelse, holdning og væremåde overfor den anden forælder kommer til at forvolde både børnene, dem selv og den anden forælder smerte og belastning.

Vi har erfaret, hvordan forældre imod deres ønske kommer til at **gøre den anden forældre til en dårligere forælder**. Dette i kraft af den kritik, mistillid, fejlfinding og negative indstillinger, der har udviklet sig gennem kortere eller længere tid; ofte gennem mange år, også under samlivet. Mange forældre synes ikke at være kommet igennem den sorg, smerte og frustration der bidrog til, at forholdet ikke gik.

Det kan være for svært for forældre at se i øjnene, at de selv bidrager til at forvolde deres børn problemer og skader grundet deres konflikter og manglende venskab. Der synes her at træde nogle **benægtelsesmekanismer** i kraft, når vi mennesker uønsket kommer til at såre og skade dem vi elsker. Forældre kan blive for ufølsomme overfor deres egen følsomhed, hvis de har lukket for meget af for følelserne, grundet en belastende og smertefuld parrelation og skilsmisse.

Alt bliver en **vane** over tid, hvis vi ikke er opmærksomme på det vi foretager os. Både det hensigtsmæssige og uhensigtsmæssige, det sunde og usunde, ja selv det destruktive. Det er helt fint, så længe det er sunde individuelle og relationelle vaner der automatiseres. Desværre sker det samme med mere eller mindre destruktive vaner.

Vi bliver bedre til det vi foretager os og "øver" os i, også selv om det er direkte dårligt og måske skadeligt for os selv og andre. Hver gang vi er i konflikt, bliver vi i realiteten "bedre" til at være i konflikt – dvs. mere fastlåste, ufølsomme og destruktive.

Nogle forældre har "vænnet sig til" at leve i negative sindstilstande overfor den anden. Nogle kan skabe en dissociation, hvor de **spalter deres bevidsthed fra deres følelser og vilje**, for at undlade at mærke noget, der har været for svært, overvældende eller traumatisk. Forældre kan dermed miste fornemmelsen for, hvordan deres børn påvirkes af deres egen og forældrenes indbyrdes konflikter.

Mange har **mistet troen på, at de kan samarbejde**. Mange har opgivet at forsøge at blive forstået af den anden, og har ikke formået at holde fast i deres værdier, ønsker og behov. Nogle har givet udtryk for, at de til sidst ikke kunne mærke dem selv og, hvad de havde brug for.

Det er nødvendigt at turde undersøge og erkende disse virkeligheder, for at kunne skabe positive forandringer. Når de uhensigtsmæssige, usunde og direkte skadelige væremåder og reaktioner bliver automatiske, er det **på tide at leve mere bevidst og at skabe forandring**.

Forældres indbyrdes forhold er, også efter deres brud, fortsat kernen i børns trivsel.

f. Fra offertænkning til at tage ansvar

Det forpligter at få børn sammen, et ansvar, forældre næppe tænker helt igennem, før de står efter et brud og er nødsaget til at samarbejde af hensyn til deres børn. Denne forpligtigelse kan naturligt have dårlige kår i en svær livsperiode, men den er nødvendig af hensyn til børns trivsel og udvikling. At samarbejde, på trods af svære og smertefulde erfaringer er den eneste brugbare vej.

Det kan være **svært at se sig selv som en del af problemet**, når man gennem flere år har fastlåst opfattelsen af, at det er den anden forælder, der er årsagen til, at det er gået galt. Det er sårbart at begynde at kigge indad i sig selv.

Mange har opgivet at forsøge at blive forstået af den anden og har ikke formået at holde fast i deres værdier, ønsker og behov.

Bag enhver konflikt gemmer sig frustration, længsel og skuffelse, og bag disse en person der ikke oplever sig forstået og mødt på sine ønsker, følelser og behov, og selv ofte har opgivet at blive det.

Vores udgangspunkt, når vi møder forældre er, at **al udvikling og forandring starter i dem selv**. I det enkelte menneske.

Man kan bedst ændre andre ved at ændre den måde, man behandler dem på. Hvis du ændrer dine trin, selv det mindste, vil dansen blive anderledes. Det er den enkle sandhed, som vi gang på gang søger at holde op overfor hver af forældrene.

Hver forælder har deres beskyttelsesmekanismer med i bagagen fra deres egen barndom. De er gode at kende, da de er styrende i de relationer, vi indgår i. Vi har flere gange erfaret, at forældre har tildelt hinanden alt for meget negativ magt over deres følelser, hvor det i virkeligheden handler om, at de selv er kommet i kontakt med deres hengemte svære følelser. Ved at bebrejde andre og føle sig som offer for deres ageren, kryber man udenom at stille sig selv til regnskab for sin egen adfærd og ændre den.

Hver gang en forælder søger at bruge familiesamtalerne til at fortælle om, hvor modbydelig, inkompetent og umenneskelig den anden part har været, er svaret: "Hvad gør det efter din mening ved jeres barn?", "hvad føler du ved det?" og "**hvad kan du gøre** for at hjælpe dit barn i denne virkelighed?"

Mennesker tror ofte, at forandringer skabes i fremtiden, og kan blive helt trætte ved tanken om alt det arbejde, det kræver af os. Men det er **lige nu og her** vi kan vælge at gøre noget andet end det vi plejer, som ikke har den ønskede virkning.

Hver forældre må sig stille sig selv og løbende besvare spørgsmålet, "hvordan kan jeg bidrage til et bedre samarbejde"? Ærlighed og selverkendelse er en væsentlig ingrediens i alt udviklingsarbejde. At have et vist selvkendskab og en fornemmelse af sine udviklingsområder, retning, ønsker og mål.

Vi har erfaret, at der i denne proces dukker megen fortrydelse og selvbebrejdelse op over, hvad man har fundet sig i, og også en undren over, hvorfor man bare lod stå til.

g. Det vigtige, men ofte svære samarbejde

Når forældre tør mærke nogle af de fraspaltede følelser, er det en frugtbar indgang til **at forsøge at forstå den anden forældre på et dybere niveau**. Vi har hyppigt registreret sammenhængen mellem at turde vise sin sårbarhed, og den anden forældres åbning over for at forstå.

I projektet har vi også arbejdet med at udvikle **forældrenes evne til at møde uforståelighed, ubehag og frustration**, og gradvis at kunne kontrollere deres reaktioner. At støtte dem i at kunne rumme dem selv i mødet med den anden forælder og acceptere forskelligheder. Herudover at kunne erkende og indrømme fejltolkninger og fejlopfattelser uden at opleve at tabe ansigt, men snarere opleve sig stærkere. At lære sin egen sårbarhed at kende og at turde udtrykke hvad man mener, uden så stor frygt for at blive afvist og dømt.

Væsentligt er, at forældrene med små skridt **tør vise sig for den anden**. At de tør stå ærligt ved sig selv. I de konfliktfyldte relationer har der ofte været megen opgivelser og fortielse, eller alt for hårde og markante udtalelser. Det vi har oplevet hos størstedelen af forældrene er, at de som nævnt ovenfor er blevet for ufølsomme og har lukket af overfor den andens tanker, følelser og oplevelser. Problemet her er, at vi ikke bare kan lukke af overfor andre, men at vi i realiteten også lukker af over for selv at føle så meget.

Forældre kan både reducere og **miste deres selvfornemmelse og deres evne til at observere sig selv**, i kampens hede. Det observerende jeg svækkes, og der sker en

frakobling fra dem selv ved, at de kan komme både i deres tankers eller følelsers vold.

En væsentlig støtte til forældrene har været at hjælpe dem til at **stoppe op**, så de **bliver i stand til at se sig selv og den anden klarere, og sætte tingene i rette perspektiv**. Ikke mindst at forsøge at forstå baggrunden for den anden forældres ageren.

h. At reparere relationer og genoprette håb og tillid

Når konflikter er bygget op gennem mange år, tager det tid at genopbygge tillid og at skabe indre positive og opbyggende billeder af den anden forældre og dennes hensigter. Også, hvor systemet kan have bidraget til forstærkning af problemer, der har haft fokus på negative beretninger og udtalelser om den anden. Vi har gennem projektet hørt flere forældre beskrive, hvor forkert de kunne mærke det var at lede efter dårligt om den anden forældre, samtidig med, at de følte det nødvendigt af hensyn til sagens udfald.

Vigtigt er at **arbejde på at udvikle tænke- tale- og handlemåder, der øger tilliden og menneskeliggør oplevelsen af den anden**. Ændringen starter i den enkelte forældre, i tanken, forestillingen og ønsket om, at skabe et bedre samarbejde. Det kræver et bevidst valg og en vilje til at følge valget. Det, vi ikke formår at skabe i vores tanker, kan vi næppe skabe i virkeligheden. Der skal vilje til at gennemføre forandringer, og forældrene må **støttes og styrkes i troen på, at de både vil og kan**. Troen på både egen som den andens kapacitet til at ændre sig, er central. At udvikle lydhørhed overfor både sig selv og den anden. At løsne op for den selvskabte virkelighedsopfattelse (ingen sandhed, men forskellige virkeligheder og perspektiver). Begynde at kigge indad og udvikle indre lydhørhed, selvobservation og selvreflektion, som afsæt for udvikling. At lede efter og opdage nye valg- og handlemuligheder i sig selv og den anden.

I samtalerne med forældrene har udgangspunktet været **at forsøge at have barnet i fokus**. Det har i mange sager haft svære betingelser, da konflikterne har fyldt meget. Kunsten har for os som børnesagkyndige været at finde **en balance mellem at få konflikterne frem i lyset, og samtidig ikke at give dem for meget næring**. Vores udgangspunkt og forståelse af konflikter er, at de løses bedst af dens ejere, at de skal forstås relationelt samt at de sjældent løses ved at lede efter årsager. Det er forældrene selv, der har udviklet konflikterne, fastholdt dem og derfor må det også være dem, der har kapacitet til at afvikle dem og reparere de skader de har forvoldt.

Vigtigt er, at forældrene i det små får **erfaring med at kunne udtrykke sig og at være i dialog**, uden konstant at være i forsvarsposition og alarmberedskab. At de bliver mere opmærksomt tilstede, og mindre anspændte. Centralt for at udvikle åbenhed og lydhørhed er, at forældre hjælpes til at være i deres **beroligelsessystem** frem for i deres alarmsystem, der desværre er blevet det mest velkendte for mange af dem. Herved reduceres fjendebillederne gradvist og mere positive og opbyggende indre tanker og forestillinger får plads og næres. Konflikterne har tæret voldsomt på forældrenes livsglæde, og når små positive erindringer fra samlivet og livet med børnene aktiveres, mærker forældrene følelser, der har været hengemte og undertrykte. Det har for mange været for smertefuldt at erindre (for mange af) de go-

de stunder og minder, samtidig med en virkelighed, hvor bruddet blev en fysisk realitet.

Det er vigtigt for børn og forældre at erindre **positive oplevelser og erindringer** fra dengang, familien var samboende, samtidig med, at det også kan vække savn og være smertefuldt. I mange af sagerne har vi haft familiesamtaler, hvor barn/børn og forældre har siddet sammen. Disse samtaler har ofte været meget bevægende for alle. De har også klart vist, hvordan **forældre formår at tage sig sammen og ændre adfærd over for den anden, når børnene og vi er tilstede**. Deres adfærd og væremåde over for den anden forældre har været langt mere imødekommende, når børnene deltog, hvilket har været et godt afsæt og det har givet børnene håb.

Forældrenes uoverensstemmelser er ofte blevet **gjort personlige**, og en stor del af konflikternes vækst har ligget i de måder, forældrene har tænkt, tolket og opfattet den andens intentioner på. Når de har oplevet den anden forældre som en modpart og en fjende, er dette fokus oftest blevet bekræftet. Vi har flere gange i samtalerne erfaret, hvordan positive motiver, intentioner og udtalelser fra en af forældrene under en samtale, er **blevet fejl- og fjendskabstolket** af den anden. Vores opgave har her været at **tolke de oversete mentaliseringer**.

Flere har været uforstående overfor, hvordan de har kunne leve så længe under utilfredsstillende forhold, og vrede over for sig selv er blevet **projiceret** over på den anden. Det kan være svært at turde konfrontere sig, med sig selv. At man har "accepteret" og ladet stå til, der hvor man i realiteten ikke kunne acceptere det, og var utilfredse. En opgivelse der skaber afmagt og uværdighed.

Det er ikke nok at høre, hvad den anden siger. Den ene forælder må **forsøge at forstå, hvad den anden føler og mener**. Ikke nødvendigvis at blive forstået, men der hvor forståelsen ikke rækker, bør **respekten og accepten** af den andens følelser og oplevelser respekteres.

Forældrene har hyppigt fortalt om, hvordan den anden forælder skaber svære og destruktive følelser i dem. Problemet har nærmere været, at forældrene **ikke kan rumme sig selv og deres egne følelser** i mødet med den anden forælder. Her er en vigtig træning at øve evnen til **at se sig selv udefra og den anden indefra**. De tanker, hver af forældrene tænker om hinanden, bliver til deres virkelighed.

Uanset hvor dybe psykologiske sår mennesker kan komme til at forvolde hinanden, er der **mulighed for at arbejde på heling**. Uanset hvor meget vi er kommet til at såre og forvolde den anden skade, er det muligt at reparere en relation hvis begge parter tager deres ansvar og har ønske, håb og vilje til komme videre.

At reparere menneskelige relationer er **en sårbar, men nødvendig proces, når der er børn impliceret**. Det er lettest at fastholde vreden eller at undgå den anden, men det er ikke løsningen for hverken børn eller forældre. Reparationsarbejde kan være en spændende og givende udviklingsvej for begge forældre. Yderligere er det et arbejde til at være model for børnene, når de kommer i vanskeligheder og konflikter i livet. Her kan forældre via deres eget eksempel vise dem en mulig og farbar vej.

i. Familiedagen betydning

De fleste familier, som har deltaget i "Projekt Børn i retten" har fået tilbud om deltagelse i familiedage sammen med andre familier i projektet. Temadagene har været af 3 timers varighed inkl. spisning. Indholdet har været oplæg fra de børnesagkyndige, forældre- og børnegrupper med filmforevisning samt plenum for alle. I projektperioden har der i alt været *... familiedage, hvor hver familie har deltaget én gang.

Generelt har der fra de deltagende forældres og børns vedkommende været meget positive tilbagemeldinger på deltagelsen i familiedagene.

Blandt de udtalelser, som har været fremsat af **børnene**, er bl.a.:

- Det har været sjovt
- Det er godt at høre andre børn tale om de ting, som man selv synes er svært
- Det føles rart at være sammen med nogle, som er i samme situation, som man selv er
- Det er lettere at sige tingene i en gruppe børn i samme situation
- Godt at opleve forældrene sammen

Forældrene har efter deltagelsen i familiedagene bl.a. givet udtryk for:

- Positivt at være sammen med andre forældre i samme situation – man kan spejle sig i hinanden og opdage at mange af de problemer man selv oplever, er generelle problemer i forbindelse med en skilsmisse
- Godt at få formidlet viden – ikke mindst om børnenes reaktioner og behov
- Betydningsfuldt at få børnenes tilbagemeldinger om, hvordan de har det, og hvad de ønsker af forældrene, uden at det enkelte barn bliver udpeget

For de **børnesagkyndiges vedkommende** har familiedagene været en meget positiv oplevelse. Ikke mindst har det været spændende at opleve, hvordan flere børn i børnegrupperne udfoldede sig og var aktive. I forældregrupperne var der også en livlig aktivitet. Det var tydeligt, at både forældre og børn generelt befandt sig godt i en gruppesammenhæng, hvor de kunne dele oplevelser og erfaringer med ligestillede. Flere forældre gav udtryk for, at børnenes fælles udsagn om, hvad de ønskede af forældrene, var en øjenåbner for dem. Dette kan både handle om, at det er lettere for børnene at give udtryk for egne følelser og oplevelser, når de gør det i flok, ligesom det også kan handle om, at forældre i skilsmissesituationer med konflikter kan have svært ved at være opmærksomme på, hvordan deres børn har det – især hvis barnet ikke giver udtryk for sine oplevelser over for forældrene.

3. Børnenes inddragelse

I forbindelse med sager om forældreansvar har Familieretshuset og familieretter pligt til at høre børnene, og børnene har ret til at blive hørt. Denne holdning, som læner sig op ad en række internationale konventioner, er blevet fremhævet, hver gang, der er lavet en revision af Forældreansvarsloven. Det er ud fra et juridisk perspektiv selvindlysende, at de personer, der skal leve med konsekvenserne af en afgørelse, også har en ret til at blive inddraget. Som børnesagkyndig bliver man imidlertid hurtigt klar over, at børnenes inddragelse psykologisk set er et yderst komplekst område, der indeholder mange faldgruber og modstridende hensyn.

Inden vi beskriver, hvordan vi valgte at inddrage børnene i Projekt Børn i Retten, kommer her en almen perspektivering af området.

a. Børns tilknytning og deres særlige voksne

Børn har brug for relationer til særlige voksne, som tager hånd om deres behov, og hjælper til at bringe deres indre virkelighed og den ydre virkelighed i harmoni med hinanden. Disse særlige voksne er i de fleste tilfælde forældrene. Det giver forældrene flere forskellige og delvist modsatrettede **opgaver**. Disse udvikler sig og ændres i løbet af det enkelte barns opvækst. Her er en ikke-udtømmende oversigt:

- at lære at forstå barnet, tolke dets signaler og leve sig ind i dets indre univers
- at efterkomme barnets behov og samtidigt gradvist frustrere disse i takt med barnets stigende kapacitet til at rumme frustration, og dermed bidrage til at modne barnet neurologisk, kognitivt og følelsesmæssigt
- at opmuntre og samtidigt "omdirigere", begrænse og modne barnets impulser og initiativer, og dermed skabe basen for en sund balance imellem barnets varetagelse af sine egne behov og imødekommelse af andre
- at modne barnets medfølelse og samvittighed uden at ødelægge dets selvværd
- at introducere andre voksne, der kan overtage dele af omsorgs- og opdragelsesopgaven
- at varetage og støtte barnets indlæring af almene adfærdsnormer, værdier og de mange nødvendige færdigheder for at klare sig i et komplekst samfund

Mange af de vigtigste og nødvendigste, men samtidigt mest konfliktfyldte og smertelige erfaringer i børnenes opvækst sker **direkte i relationen til forældrene**. Det er forældrene, der uafvendeligt misforstår, ignorerer eller frustrerer barnets følte behov og impulser. Det er forældrene, der stopper nogle af barnets initiativer direkte fysisk eller senere sprogligt igennem forbud, og dermed udløser nogle af de første og voldsomste udbrud af raseri, fortvivlelse og skam. Hvis der er 2 forældre eller et antal søskende i barnets liv, er det ligeledes i forhold til dem, at barnet gør sine første erfaringer med at forsøge at sætte sig igennem i forhold til andre mennesker med indbyrdes relationer, og oplever nogle af sine største frustrationer, når det ikke lykkes.

Fælles for disse situationer er, at der kræves, at forældrene på én gang er part i konflikterne og "indrammer dem i kærlighed", afbøder dem og viser barnet vejen igennem dem. Selv meget voldsomme konflikter kan ende med en erkendelse af, at de

voksne ikke for alvor vil skade barnet, men tværtimod ønsker at hjælpe det. Endvidere er det af stor betydning, at de voksne viser sig så psykisk og fysisk robuste, at barnet ikke oplever for alvor at kunne gøre alvorlig skade på dem eller på relationen til dem.

Lykkes forældrene med dette, når barnet i bedste fald igennem sin tidligste opvækst med en tryk tilknytning. Dette betyder bl.a. et intakt, men modnet indre billede af sig selv og en nuanceret, men grundlæggende intakt tillid til de voksne. På den måde er forældrene med til at etablere og vedligeholde det ”**overgangsrum**” imellem den ydre realitet og barnets indre tilstand, som skaber grundlaget for, at barnet kan konstituere et robust selvværd og en rummelighed overfor andre mennesker.

Det er nødvendigt, at børn taler med deres forældre om det, der er svært, samt at forældrene tager initiativ til at tale med barnet om de problemer i og omkring barnet, som de registrerer. For større børn eller unge, der ofte lever det meste af deres vågne liv udenfor familien, kan samtaler med forældrene i bedste fald udgøre et særligt trygt og fortroligt rum, idet det rummer reminiscenserne af alt det ovenstående: At de voksne gør deres yderste for at forstå barnet ud fra det egne præmisser, men samtidigt hjælper det med at navigere i forhold til den komplekse ydre verden. At forældrene kan tåle kritik og angreb imod dem selv. At forældrene bruger deres større overblik til at mane til besindelse, ikke overreagerer i forhold til barnet eller andre. At de opmuntrer barnet til at tro på dets egen dømm- og handlekraft, men samtidig tager direkte affære, når det er nødvendigt.

Som børnesagkyndige møder vi børn med alle slags tilknytningshistorie. Hos nogle er det tydeligt, at de indtil bruddet imellem deres forældre har haft en tilnærmelsesvist tryk tilknytning til begge forældre. Andre har mere eller mindre alvorlige forbehold i forhold til den ene eller begge forældre, og har evt. fundet en anden særlig voksen. Hos nogle børn er tilknytningen vendt om, således at barnet ængsteligt er på overarbejde for at stabilisere en skrøbelig voksen og bevare forestillingen om en særlig relation i sit indre. Atter andre har måttet indrette sig på en tilværelse, hvor de ikke har oplevet en stabil tilknytning overhovedet, eller hvor tilknytning og overgreb er 2 sider af samme sag.

b. Når børn i brudte familier møder Familieretshuset og familieretten

Hele barnets erfaring med tilknytning udfordres, når forældre efter et samlivsbrud er følelsesmæssigt påvirkede, ikke kan samarbejde eller ligger i åben konflikt med hinanden. Ud over den overbelastning, som rammer alle familiemedlemmer ved et brud, vil barnet ofte opleve, at den særlige relation til forældrene er truet. Særlig skrøbelig er tilknytningen, når barnet overfor de voksne reagerer på skilsmissen.

Det er meget svært at opretholde en relation, hvor barnet åbent kan afprøve sine ofte blandede følelser i forhold til forældrene uden fare for at fremprovokere uforudsigelige og angstprovokerende reaktioner, enten hos den forælder, det taler med eller i forholdet imellem forældrene. I de mest modsætningsfyldte samlivsbrud kan barnet ikke være i en tryk relation til den ene forælder, uden at det bliver medskyldig i at undergrave relationen til den anden forælder.

Barnets mulige reaktioner og overlevelsesmåder er beskrevet i afsnit 2b.

Hvis Familieretshuset, familieretten eller andre instanser bliver inddraget, er det her, vi børnesagkyndige får til opgave at belyse børnenes perspektiv. Vi inviterer dem til at tale om ting, som er så sårbare, at de enten

- ikke har magtet at tale med forældrene om det
- ikke har magtet at holde fast i deres indre virkelighed under indtryk af forældrenes pres, og derfor har fortalt forældrene mere eller mindre forskellige ting
- i selvbeskyttelse har måttet alliere sig med den ene forælder imod den anden uden at dette alene har bundet i reelle forbehold overfor den anden forælder
- har forsøgt at tale åbent og ærligt med forældrene, men ikke har været i stand til at trænge igennem til mindst en af dem.
- har måttet afskrive den ene forælder som følge af gentagne og alvorlige svigt, evt. aldrig har haft kontakt med denne forælder

Næsten alle børnene møder således op med sårbare og modsætningsfyldte relationer til netop de voksne, som er allermest betydningsfulde for dem. Den eneste undtagelse er muligvis børnene i den 5. gruppe.

I Familieretshuset og familieretterne gør vi meget for at etablere et rum for børnene, der minder om relationen til de særlige voksne. Vi fortæller børnene, at vi kan drøfte ting, som ikke bliver viderebragt til forældrene. Vi lytter gerne til det, der er svært, og rådgiver gerne børnene undervejs. Vi fortæller børnene, at det ikke er dem, men de voksne, der bestemmer. Vi ønsker at gøre vores møde med børnene så trygt som muligt.

Samtidigt ved vi naturligvis, at der ikke kun er tale om en relation, hvor børnene kan prøve deres følelser og tanker af i en robust relation. Det er indlysende allerede af den grund, at vi i de fleste tilfælde er ude af deres liv på under en time. Børnene er klar over, at det, de siger i børnesamtalen, kan og vil blive brugt til afgørelser, der påvirker deres liv dybt på måder, som de dårligt kan forudse. De er derfor naturligt utrygge.

Nogle børn har forberedt sig minutløst som til en vigtig eksamen. Det er ofte de børn, som på forhånd har gjort sig fuldstændigt klart, hvad de vil, enten alene eller i alliance med den ene forælder. Disse børn kan være forbløffende lidt påvirkede af de svære ting, de fortæller om, simpelt hen fordi de er optaget af at klare sig i situationen. Andre er tydeligt præget af uro og ubehag. Nogle fortæller om lang tid op til samtalen med søvnløshed og andre stresssymptomer. Nogle viser alle mulige tegn på anspændthed og ubehag. Nogle forsøger efter bedste evne at undgå at svare på spørgsmål om relationen til forældrene, eller gemmer sig bag en mur af vaghed. Endelig er der de forholdsvist få børn, der ikke magter at tale overhovedet.

Naturligvis lykkes det os ofte at gøre børnene roligere i løbet af samtalen. Det betrykker de fleste børn, at rammerne bliver tydeliggjort. Forhåbentligt oplever børnene også at være i kontakt med voksne, der forsøger at forstå deres problemer i al deres kompleksitet og i bedste fald agerer 'fødselskæmpere' for svære tanker og beslutninger. Men det ændrer intet ved, at barnets udtalelser i mange tilfælde bliver brugt af et system til magtanvendelse imod mindst en af forældrene. Trods de bedste intensio-
ner kan vi som en del af beslutningsapparatet være medvirkende til, at relationerne til

nogle af barnets vigtige voksne forbliver belastede og modsætningsfyldte. Dette uanset hvor nødvendigt det måtte være blevet at gennemføre beslutningerne.

c. Børnenes inddragelse i Projekt børn i Retten

I projekt Børn i Retten er magtsystemet trådt så meget i baggrunden som overhovedet muligt.

Børnenes rolle er ikke at komme med udtalelser, der skal bruges til beslutninger af andre end deres forældre. Formålet med børnenes deltagelse er derimod at genskabe et rum, hvor deres stemme – eller stemmer, fordi børnenes tanker og følelser er lige så komplekse og modsætningsfulde som situationen omkring dem er det – kommer så direkte til udtryk overfor forældrene som muligt.

Forældrenes rolle er at demonstrere i ord og handling, at de kan og vil forstå børnenes perspektiv, også under tilstedeværelse af den anden forælder.

Vores rolle er at hjælpe til at genetablere tilknytningssystemet i familien så meget som muligt, dvs. at støtte børnene i at være så åbne som muligt og forældrene i at være så empatiske og kompetente som muligt. Det kan være yderst forskelligt, hvor meget åbenhed en splittet familie kan rumme.

Den første samtale er altid foregået med forældrene alene. Hvis der i løbet af denne har tegnet sig et billede af, at børnene med deres alder og modenhed har haft forudsætningerne for at deltage, har psykologerne altid presset på for, at det næste møde skulle være med deltagelse af børnene. Nogle forældre har accepteret det. I andre tilfælde har modstanden været stor blandt den ene eller begge forældre.

Eksempel: Uenigheden i retten drejer sig om forældremyndigheden over et skolebarn. Mor har søgt om eneforældremyndighed. Familiens historie rummer en lang række uenigheder om samvær. Far har søgt om samvær og senere om optrapning af dette i hele barnets liv. Mor har konsekvent modsat sig samvær, primært begrundet i, at fars personlighedstræk efter hendes opfattelse er uforenelige med at have med børn at gøre. Der er ifølge mor forskellige episoder, som illustrerer dette, men de faktiske omstændigheder er vagt dokumenterede, og far udlægger forløbet radikalt anderledes. Samværet har i perioder været afbrudt af statsforvaltningen, men foregår, mens sagen er i Børn i Retten. Mor modsætter sig konsekvent, at barnet bliver inddraget. Sagen bliver lukket af de børnesagkyndige efter et stykke tid, da forligsbestræbelserne imellem de voksne ikke udvikler sig.

De voksne har ofte mange spørgsmål om, hvordan rammerne om børnenes inddragelse er. Vi gør meget ud af at forklare det så konkret som muligt.

Når der opnås accept til at inddrage børnene, vil den typiske model være, at den ene psykolog taler med børnene, den anden med de voksne. Vi taler i de fleste tilfælde med alle søskende sammen, men lægger vægt på at fremhæve forskelligheden i deres oplevelser og holdning uden at problematisere dette. Efter lidt over en time genforenes de 2 grupper. Børnenes psykolog har aftalt med børnene, hvor meget eller lidt der skal fortælles de voksne. Det kan være, at det i starten kun er psykologen, der taler. Andre gange tager børnene over for at uddybe, eller fordi de har fået ny tanker, som de vil dele med de voksne.

I familier med større børn er det sket, at vi har afholdt et fælles møde med forældrene og børnene sammen.

I en del tilfælde har børnenes deltagelse betydet et gennembrud, der fik forældrene ud af en fastlåst konflikt.

Eksempel: Forældrene er i en yderst kompliceret og bitter skilsmisse, der involverer mange konfliktområder udover spørgsmålet om børnene. I retssagen om forældremyndighed – og den parallelle sag om samvær i Statsforvaltningen – beskriver bopælsforælderen en stor bekymring for samværsforældrens mangel på empati og overskud til børnene, hvoraf den ene har særlige udfordringer. I en indledende samtale beskriver forældrene et kompliceret og belastende forløb, der har betydet et ustabil samvær, som den ene udlægger som manglende interesse i børnene, den anden som chikane.

På mødet, hvor børnene deltager, fortæller de på meget overbevisende, måde forældrene hvordan de elsker dem begge og føler sig trygge ved begge, men lider under, at forældrene ikke hilser på hinanden og viser tydelige tegn på fjendskab i forbindelse med afhentning og aflevering. Forældrene bliver begge tydeligt følelsesmæssigt påvirkede af dette og lover spontant, at det vil bedre sig. I de opfølgende samtaler med forældrene er det tydeligt, at de er blevet markant bedre til at isolere de alvorlige indbyrdes stridspunkter og ikke inddrage forholdene omkring børnene.

I en del tilfælde har det vist sig, at børnene gerne ville tale åbent med "deres" børnesagkyndige, men ikke ønskede, at forældrene blev indviet i deres tanker og ønsker. Det har vi naturligvis accepteret uden at presse børnene. Vi har efterfølgende forsøgt at forlige forældrene. I nogle tilfælde har det vist sig, at forældrene har været svære at rokke. Det er hårdt som børnesagkyndig at have været sammen med et barn, som dybfølt og indleveligt har fortalt om sine ønsker, for derefter at side sammen med forældrene og være afmægtig – men det er naturligvis kun en svag afglans af den afmagt, børnene må føle.

Man kan spørge sig selv, om det ville have været nemmere, hvis vi havde fået lov til at dele børnenes udtalelser med forældrene, eller om tværtimod børnenes uvilje til at dele deres ytringer udspringer af, at de har erfaret, at der ikke kommer noget godt ud af at forsøge at få forældrene til at forstå deres perspektiv.

Eksempel: Forældrene har oprindeligt selv aftalt, at de 2 børn har bopæl hos hver sin forælder, og er fulgtes ad i en 7/7 ordning. Forskellige omstændigheder har betydet, at omkostningerne ved at bibeholde denne ordning er blevet større. Det ene barn har delt sine ønsker om en ændring med andre professionelle voksne, og har angiveligt også forsøgt at fortælle det til begge forældre. Blandt andet fortæller barnet om nogle ubehagelige episoder hos den voksne, der er barnets bopælsforælder.

I projekt Børn i Retten fortæller det pågældende barn om sit ønske om at ændre ligestillingsordningen, men ønsker på det bestemteste ikke, at udtalelserne bliver videregivet. I de efterfølgende møder med forældrene forsøger vi børnesagkyndige ud fra sagens øvrige aspekter at bane vejen for en ændring af ligestillingsordningen, men uden held, da det såvel følelsesmæssigt som økonomisk forekommer bopælsforælderen fuldstændigt uoverskueligt at skulle afgive bopælen. Sagen bliver vist tilbage til retten.

4. Deltagernes forventninger og formål med at deltage.

a. De professionelles forventninger

De professionelles forventninger ved opstart af projektet var bl.a.:

- At det blev givet mere tid til arbejdet med familien, og at de løsninger og aftaler der fremkommer, bliver mere holdbare i takt med at forældrene oplever betydningen af selv at finde løsninger
- At det havde en betydning, at de fysiske rammer flyttedes fra retten til mere velegnede lokaler, og at fokus i denne forbindelse flyttedes fra en "retssag" til en "familie-sag"
- At forældrene via samtalerne med de børnesagkyndige kunne få hjælp til at flytte fokus fra indbyrdes uenigheder til fokus på børnenes situation og børnenes behov
- At der blev mulighed for at fokusere på de psykologiske mekanismer bag skilsmissen, og de handlemønstre som disse mekanismer kan afføde
- At skabe et rum for børnene, hvor de kunne få mulighed for at tale om egne følelser og oplevelser uden at opleve at være i klemme mellem forældrene samt i denne forbindelse sammen med børnene at formidle børnenes tanker til forældrene.

b. Forældrenes forventninger

Følgende udsagn er de børnesagkyndiges oplevelser af forældrenes forventninger ud fra samtalerne med forældrene i projektet, samt på de vurderinger af projektet, som nogle forældre er kommet med. (**Måske kan dette udvides med nogle af de ting fra Oxford, som vi i mellemtiden har fået, MN*)

Da en stor del af de forældre som i retterne har fået tilbudt deltagelse i projektet har valgt at takke ja, er vores formodninger, at de fleste forældre har opfattet tilbuddet som en god mulighed for hjælp i deres konfliktsituation. Når dette er sagt, så er det vores opfattelse, at det som forældrene forventer af "hjælp" via deltagelse i projektet er meget forskelligartet. Blandt de forventninger, som vi har oplevet eller hørt i projektet fra forældrene, er bl.a.:

Ønsker om forlig

Håb om, at nogle "eksperter" kan finde løsninger og fortælle, hvad som er rigtigt eller forkert, herunder i nogle tilfælde, at eksperterne kan fortælle modparten, at han/hun tager fejl

Håb om at få tid og hjælp til at tale om og bearbejde uløste konflikter- ønske om at få et terapiforløb

At få ro i dagligdagen og ikke mindst at skabe ro for børnene

At få hjælp til at kommunikere og at få redskaber til at løse konflikter fremadrettet

At være den "gode forælder"

At blive stillet bedre i en evt. kommende retssag ved at man som forælder har været positiv til deltagelse i projektet og herunder forventninger om, at de børnesagkyndige refererer tilbage til retten

c. Børnenes forventninger

Gennem de børnesagkyndiges samtaler med børnene samt fra børnenes udtalelser i de børnegrupper, som blev gennemført under temadagene, er det de børnesagkyndiges oplevelser, at nogle af de forventninger børnene havde til familiens deltagelse i projektet var:

- At mor og far kunne blive gode venner.
- At forældrene fik hjælp til at løse uenigheder og ikke skændes
- At forældrene ikke ville tale grimt om hinanden over for barnet
- At barnet ikke skulle tilfredsstille forældrene ved at fortælle negativt om den anden forælder
- At forældrene skulle hilse på hinanden og sige farvel på en god måde
- At barnet ikke skulle agere mægler mellem forældrene.
- **I hvilken grad kan de professionelle forventninger til projektet siges at være blevet indfriet?**

De professionelle har været enige om, at ændringen af de **fysiske rammer** for behandlingen af forældrenes konflikter har været væsentlig. At møde op i retten, sidde i en retssal med dommer og advokater og blive mødt med en terminologi, som i retten også forekommer i andre retssager end skilsmisssagerne og hvor forældrene bliver til modparter og sagsøger/sagsøgte og hvor familiens situation og konflikt bliver beskrevet i påstandsdokumenter, har i sagens natur en stor indflydelse på forløbet og på forældrenes oplevelser af situationen.

I projektet foregik forløbene med familierne i andre og mere hjemlige omgivelser end i retslokalerne. Forældrene blev ikke mødt som modparter men som "medparter" eller "samarbejdspart" med fælles ansvar for børnene og i stedet for en retssag handlede det om en "familiesag". Det handlede ikke om at vinde en sag men om at løse en konflikt eller uenighed i fællesskab.

De tidsmæssige rammer har de børnesagkyndige også oplevet som en styrke ved projektet. Her har muligheden for at mødes med familien over flere gange samt lave en opfølgning på situationen efter ca. ½ år efter de professionelle opfattelse været af stor betydning for forældrenes muligheder for at nå frem til et forlig. De børnesagkyndiges forventninger om, at mere tid ville føre til mere langtidsholdbare løsninger på forældrenes konflikter, opleves i vis udstrækning at være blevet indfriet.

Dog har de børnesagkyndige måttet konstatere, at tidsrammen i nogle af forløbene ikke har været tilstrækkelig, bl.a. på baggrund af konflikternes sværhedsgrad og forældrenes forskellige ståsteder psykologisk set.

Mulighederne for at fokusere på **de psykologiske mekanismer** bag skilsmissen og konflikten samt muligheden for at beskæftige sig med **familiens historie** har været

en betydningsfuld del af projektet. Denne del er dog ofte en opslidende og tidskrævende proces, som måske heller ikke er egnet for alle familier/familiemedlemmer.

I flere forløb i projektet har de børnesagkyndige oplevet at **børnenes deltagelse** via samtaler med de børnesagkyndige og ikke mindst via deltagelse i børnegrupper på familiedage har givet nogle af børnene en oplevelse af, at blive lyttet til og ikke at skulle tænke på at balancere i konfliktfeltet mellem forældrene i forbindelse med deres udtalelser. For nogle børn er disse samtaler tydeligvis blevet en lettelse, samtidig med, at børnene også har fået hjælp til at formidle vigtige udsagn til forældrene.

I børnegrupperne har børnene givetvis i flere tilfælde oplevet det positivt at være sammen med andre børn i lignende situation som dem selv samtidig med at de via fælles udtalelser fra børnegruppen kunne få formidlet vigtige budskaber til forældrene uden at den enkelte skulle "stå til ansvar for sin udtalelse.

Nedenstående er ref af forløb i projektet. Jeg har fremhævet nøgleord og nøglesætninger for at vise hvor nemt man kan finde nogle processuelle forhold. Det håber jeg at I også vil gøre med et par af jeres samtaler, så vi kan lave lidt om indholdet. Så kan vi sammenkæde og sammenligne bagefter.

Jeg har selv lavet dette uddrag på 3 cases og kan se at der virkelig er gengangere.

Psykologernes case materiale i sager fra projekt Børn i Retten

Sags nr.: BS 1361/2014 Lyngby Ret Ruben Elgaard og Jane Bækgaard (journal JB). Sagen er forligt

Børn: 2 døtre på 9 år og 19 år (v. opfølgingsmødet). Mor søgte bopælen over yngste datter.

Aktiviteter i sagen:

29/1-15: Møde med forældrene

26/2-15: Møde med forældrene

17/4-15: Møde med forældrene og datteren på 8 år

3/3-16: Opfølgingsmøde med forældrene

Det anføres med dato (og gerne i forbindelse med hvilke møder i sagen) hvornår der skrives i journalen samt hvem der skriver.

Vurdering af forældrenes relation og samarbejde (samt hvad der ligger til grund for deres udfordringer)

29/1. Der er tale om et 20 årigt forhold, der er brudt for 3-4 år siden. Moderen ønskede at ophøre forholdet. Faderen oplevede stort tab og var langt nede. Faderen har efterfølgende ikke haft fast samvær med ældste datter (dengang 14 år). Der har kun været ca 5 besøg på 4 år. Moderen har ønsket faderen mere på banen.

Fars søsters søn har krænket ældste datter. Kontakten til hans familie blev herefter brudt. Børnene havde tæt kontakt til familien og det var et tab. Yngste datter har som årsagen til bruddet fået at vide, at hun først senere kan få årsagen. Hun har fået forklaringen, at voksne kan blive uvenner.

Forældrene er uhyre vagtsomme og angribende i deres kommunikationsform. Fremfører hyppigt sårende og krænkende ord, uden at registrere, hvordan den anden påvirkes. Vi gør dette mønster klart for forældrene der tydeligt gør sig umage, men det er svært. Der er mange sårede følelser og moderen har svært ved faderens høje tone og voldsomme reaktioner. Både i ord og kropssprog. Der er hyppige "nedladninger" over for den anden.

26/2. Ældste datter har fra vores sidste møde haft store tandproblemer med kirurgisk indgreb. Forældrene har formået at være sammen herom, selv om der var en konflikt da faderen var derhjemme. Faderen udtrykker ønske om, at forældrene kan være mere sammen om og med børnene. Samtidig er han vældig i alarm over for moderen og føler sig let angrebet. Dette er tilfældet for begge, og de "angriber" reelt også hinanden løbende under samtalen. **Vi tydeliggør for dem, at de kun kan arbejde på deres egen udvikling og forandring og Ikke have så travlt med at ændre den anden.**

Der har været stor konflikt mellem forældrene i relation til skoleskift for yngste datter. Forældrene ønskede hver deres skole. På et møde med inspektøren på mors ønskede skole, klargjorde inspektøren, at faderen troede det var et informationsmøde, hvor der reelt var tale om et indskrivningsmøde. Datteren deltog og udtrykte efter mødet, at hun helst ville gå på "faderens" skole. Moderen følte her virkelig at hun ofrede sig selv og gjorde noget galt, ved ikke at holde fast. Faderen fik derefter bopælsadresse og moderen oplevede han svigtede hende økonomisk ift deres aftalte.

Ved dette møde er det som forældrene får "blæst ud" og intellektuelt erkender, at de ikke kan ændre den anden. De har øget opmærksomhed på betydningen af, at de må øve sig i at agere og reagere mere hensigtsmæssigt for at bryde deres meget fastlåste mønster.

Aftalt vi ved næste møde har døtrene med. Forældrene er lidt usikre på, hvordan den ældste vil reagere. Vi taler om her også at italesætte familiens "hemmelighed" for den yngste. Det må belaste den ældste at bære denne hemmelighed. Forældrene vil tænke herover og melde tilbage. Faderen kunne ønske en samtale med ham og ældste datter alene, dette mener vi ligger uden for projektets rammer.

17/4-15. Familiesamtale

Markant positiv ændring fra begge forældre. De har valgt kun at have yngste datter med. **Forældrene har fået troen på at de kan samarbejde tilbage.** Faderen udtrykker han tror det kan holde, moderen ligeledes, men at der må arbejdes derpå. Det betrygger forældrene, at vi tilbyder de kan kontakte os, om nødvendigt.

3/3-16. Opfølgingsmøde

Stemningen er umiddelbart god og kommunikationen ligeledes. Forældrene spiser en del sammen. Faderen blev arbejdsløs ved nytår og moderen arbejder meget. Yngste datter er en del hos faderen og moderen kommer derhjem og spiser. Ældste datter er i USA som au pair. Under samtalen viser det sig, at **forældrene under overfladen stadig er vagtsomme og derfor begge går på listefødder, for at bevare en god stemning. De får under samtalen sagt noget til hinanden der tynger dem, her har de begge svært ved at styre sig. Hos begge handler om, at ville ændre den anden. De værner således også om deres relation ved at undlade at tale om ting, de erfaringsmæssigt ved kan aktivere skænderi og dårlig stemning.**

Forældrene fortæller, at de har indkredset deres risici for, at samarbejdet kan gå skævt og at de kommer op at skændes. De er begge opmærksomme på tegn herpå og gør sig umage.

Forældrenes blik for barnet og barnets hverdagsliv (barnets perspektiv)

Forældrene har begge stort engagement i børnene, også faderen selv om han ikke ser ældste datter så tit. **De har kun delvis erkendelse af, hvor meget deres vrede mod hinanden påvirker børnene.**

Moderen beskriver hvor svært det er for hende når ældste datter kritiserer faderen og moderen er enig med hende. Det sårer faderen meget da mor fremfører, at ældste datter har sagt hun hader far.

Forældrene synes ikke at registrere, at de bliver illoyale over for hinanden både i ord og kropssprog.

17/4-15. Forældrene møder med datteren på 8 år. Her er sket en helt markant positiv ændring i samarbejdet og samværet. Forældrene har hver især påtaget sig eget ansvar for forandring. De har flere gange spist sammen, det har fungeret fint. Efter vores møde skal de på Bakken alle 3. De beskriver, at de begge har villet samarbejde.

Hvordan var forældrene til samtalen herunder deres engagement og motivation ift., at finde løsninger med barnet i fokus.

De har begge engagement, men dette svigter straks når de ”angriber” hinanden med sårende ord og bebrejdelser. Der spores både meget let opgivelse og parallelt hermed tro på, at de kan. Men de ved det kræver øvelse fra begge.

De synes begge åbne over for at døtrene er med, selv om de også begge frygter dette. Især med den ældste.

Barnets/børnenes almene trivsel; hvordan fungerer deres hverdagsliv (skole, venner, fritidsaktiviteter, delordning, barnets egen oplevelse af at kunne manøvrere rundt i det mv.)

17/4-15. Datteren synes ved samtalen, både hvor forældrene er tilstede og alene med hende at være i god trivsel både hjemme og i skole. Hun har det så godt med, at mor og far er blevet bedre venner. Samtidig har hun en grundlæggende frygt for, at forældrene igen kan komme il at skændes. Hendes frygt er at de kan blive uvenner igen, når de stopper hos os. Hun bertrykkes ved, at de har mulighed for at kontakte os igen. Hun giver også udtryk for, at det er godt far og storesøster er blevet gode venner. Hun oplever at trives godt både hos mor og far og socialt.

Barnets involvering i forældrenes konflikt. I hvilket omfang er barnets klar over hvad der foregår, hvilken grad af ansvar påtager barnet sig herfor mv.

Uden at have set børnene er det vores indtryk, at børnene må være dybt involveret i konflikten.

I hvilket omfang og hvordan påvirkes barnet og barnets hverdagsliv af forældrenes konflikt

Barnet har tydeligvis været påvirket af forældrenes dårlige samarbejde og synes at været meget lettet over deres forbedrede samarbejde.

Barnets fokus på eget liv og hverdag. Fornemmelse for egne behov og præferencer

Barnet synes at have en god fornemmelse for egne behov, samtidig med, at hun også var meget opmærksom på forældrenes individuelle og fælles tilstand/samarbejde.

Hvordan var barnet til samtalen (fx ift. usikkerhed, nervøsitet, lyst til at fortælle og tale frit mv.)

Hvilke frustrationer giver barnet udtryk for?

Barnet virkede tryk ved samtalen, kun lidt naturlig usikkerhed fra start. Hun nød tydeligvis forældrenes fælles opmærksom på hende. Hun havde god fortællelyst og synes også tryk ved, at forældrene hørte om hendes frygt for, at de igen blev uvenner. Hun gav udtryk for lidt skepsis omkring, om de kunne holde det at være gode venner. Hun havde noget frustration over, at mor og storesøster kunne have sammenstød.

Hvilke ønsker giver barnet udtryk for? (herunder ift. det videre forløb og forældre/afgørelsen)

At forældrene fortsatte med at være gode venner. Hun ønskede også, at forældrene skulle finde hver deres kæreste. Det skulle dog ikke være en fra deres vennekreds som hun gav udtryk for havde været svært for far, da mor en kort periode var kæreste med en af deres fælles venner.

Barnets oplevelse af at bliver hørt og have indflydelse på eget liv (både ift. forældre, dommere og psykologer)